

Necropolis and Funerary World in rural areas

**STUDIES ON THE
RURAL WORLD IN
THE ROMAN PERIOD**

9

La Vinya del Fuster: necròpolis de la vil·la de Tolegassos (Viladamat)

Josep Casas i Josep Mª Nolla

Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria (Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona)

ABSTRACT

The excavation of the Roman *villa* of Tolegassos, carried out in the early 80's of last century, was complemented with the rediscovery and excavation of its necropolis. This is an unusual event in this territory. Thus, study of the burial area closed a circle started with the excavation, study and publication of the *uilla* and ended with the excavation and study of its necropolis, which was the final destiny for the remains of those who lived and worked in Tolegassos for over three hundred years. The information enables to reconstruct not only funerary habits in the area but also structure, living and working conditions of a wide family group devoted to the care and exploitation of that rural property over time.

KEY WORDS: Tolegassos, necropolis, Viladamat, Empúries

RESUMEN

L'excavació de la vil·la romana de Tolegassos, endegada a començament dels anys vuitanta del segle passat, es va veure completada amb el redescobriment i excavació de la seva necròpolis. Un fet insòlit, per poc habitual, en aquest territori. D'aquesta manera, amb l'estudi de l'àrea cementiral, es tancava un cercle que s'havia iniciat amb l'excavació, estudi i publicació de la vil·la, i es va acabar amb l'excavació i estudi de la seva necròpolis: l'espai funerari on van a parar les despulles d'aquells que durant més de tres-cents anys van habitar i treballar a Tolegassos. La informació obtinguda permet reconstruir no tan sols els costums funeraris de la zona, sinó l'estructura, condicions de vida i treball d'un grup familiar ampli, que es va anar succeint en el temps en la cura i explotació d'aquell domini agrícola.

PALABRAS CLAVE: Tolegassos, necròpolis, Viladamat, Empúries

Introducció

En el món rural del nord-est català, és un fet excepcional completar l'excavació d'una vil·la de vocació totalment agrícola amb la del cementiri que hi era associat¹. Si exceptuem el cas de la vil·la del Collet de Sant Antoni (Calonge), on es va poder excavar una petita necròpolis pertanyent a un període concret de la història del jaciment (Nolla et al. 2005, 11-103), gairebé mai s'havia tingut l'oportunitat de posar al descobert l'espai funerari íntegre d'un assentament d'aquestes característiques que aplegués les despulles dels qui l'habitaren durant més de tres segles. En aquest sentit, per tant, l'origen, evolució i desaparició de la vil·la de Tolegassos va paral·lel al de la necròpolis de la Vinya del Fuster, situada a poc més de 300 m al nord-oest².

Tolegassos és un establiment rural de mitjana extensió, situat a poc més de quatre quilòmetres d'Empúries. El nucli principal està format per dos edificis regulars, posats a un costat i altre d'un pati central, bona part del qual estava ocupat per un magatzem de dolia a l'aire lliure, amb més de 125 d'aquests contenidors arrencats en aquell espai. La vil·la altimperial té uns precedents evidents però mal conservats, datats a la segona meitat del segle II aC. Però el primer edifici ben identificat pertany al canvi d'era: una vil·la de petites dimensions, de tipus itàlic, decorada amb luxe (*crustae*, pintures policromes, estatuària...), i restringida a la part alta de la finca. La seva remodelació cap als anys 40/50 de l'era va donar lloc al conjunt que ara coneixem i que hem descrit breument. Va ser ampliada cap a migdia a començament del segle II i novament remodelada i ampliada a la fi de la mateixa centúria o dins els primers anys del segle III, per ser finalment abandonada en torn el 270. Dins la segona meitat avançada del segle IV, es documenta una ocupació parcial i molt breu, relacionada amb activitats ramaderes (Casas/Soler 2003; Burch et al. 2013, núm. 32, 279-284).

A l'entorn de la vil·la van anar sorgint altres instal·lacions menors, relacionades amb les activitats productives i amb la vida quotidiana dels seus habitants (fig. 1). Una d'elles, excavada el 1980, és un forn per coure ceràmica, ensorrat sota el pes dels *imbrices* de la seva darrera cuita (Nolla/Casas 1984, núm. 121, 114-115, lám. XCIV i LXXXVII). Ara sabem, gràcies a fotografies aèries, que un xic més enllà hi ha dos o tres petits edificis, d'entre 25 m² i 50 m², no excavats, que podrien tenir relació amb aquestes tasques artesanals o com a complements de les activitats quotidianes de l'explotació.

Per altra banda, a ponent i al nord-oest de la casa s'han identificat i excavat àrees cultuals i funeràries. La primera, al Camp de l'Ylla, amb la troballa d'unes ofrenes peculiars (gerres amb ous), que també apareixen al costat del mur perimetral de ponent de la vil·la (Casas/Nolla/Soler 2010, 223-242). La segona, la Vinya del Fuster, és la necròpolis d'aquest establiment, en la qual s'hi van dipositar les restes d'almenys 119 individus, entre cremacions i inhumacions, i des del darrer quart del segle I aC fins a les darreries del segle III, a més d'una última sepultura datada un segle més tard (Nolla/Casas/Soler 2012).

L'existència de la necròpolis era coneguda des dels anys cinquanta del segle passat, quan s'havien localitzat algunes tombes amb motiu dels treballs de plantada de ceps, sense que s'excavessin. Mai s'hi va actuar, encara que durant els treballs d'excavacions a la vil·la de Tolegassos i a l'Olivet d'en Pujol, als anys vuitanta, es van obrir alguns sondejos sense èxit, perquè eren a la part de la finca no ocupada pel cementiri. Finalment, el 2006 diverses circumstàncies van aconsellar dur a terme la seva localització i excavació total, atès que un projecte d'obra pública, amb la construcció d'una nova carretera i els seus enllaços, havia d'afectar la part del camp on

¹ Sobre aquest tema podeu consultar, Nolla/Casas/Santamaria, curadors, 2005; també, Burch et al. 2013, 177-216).

² Aquest estudi forma part del projecte ministerial d'I+D «De l'*oppidum* a la *ciuitas* (III). La transformació de la *ciuitas* y la transició hacia nuevos modelos de estructuración territorial (HAR 2013-40778-P).

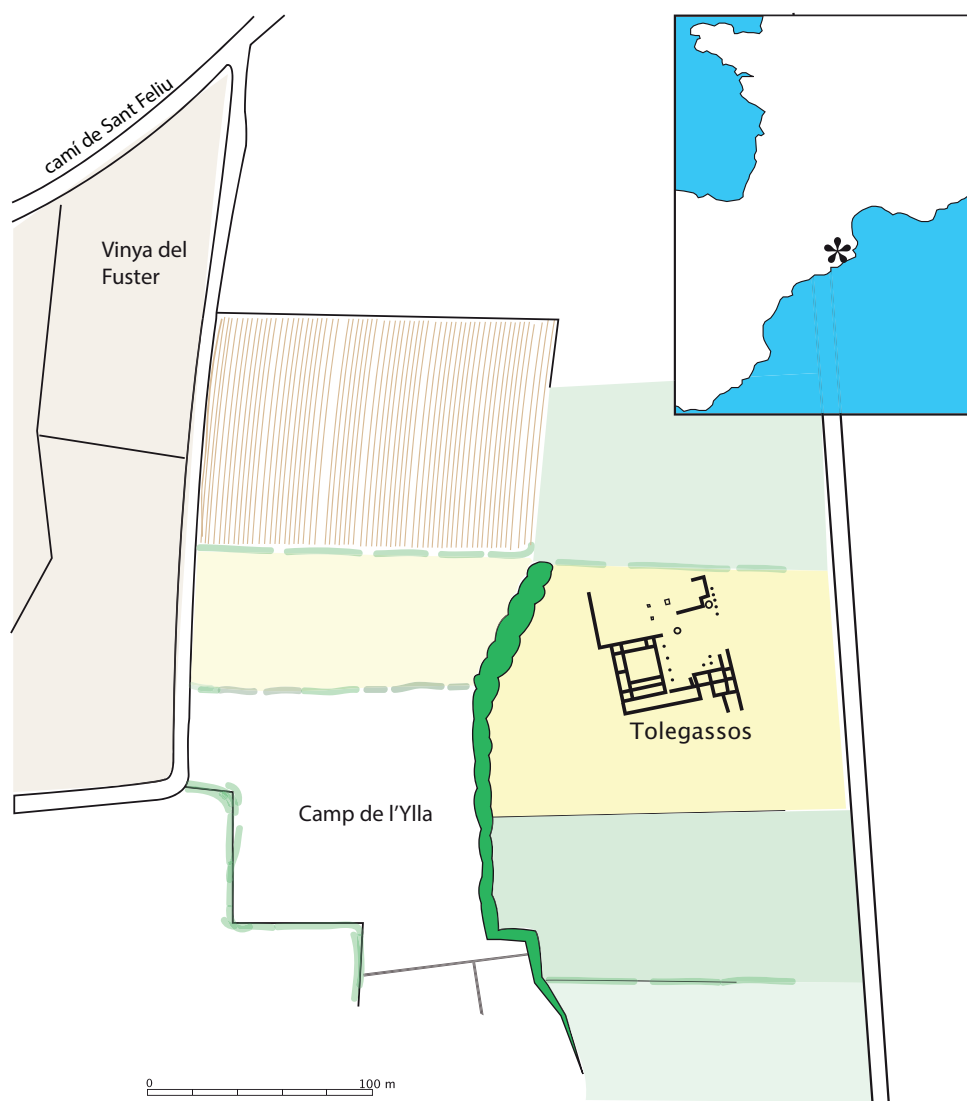

Figura 1. Situació del conjunt de Tolegassos, amb la seva necròpolis i àrea de culte associada.

consideràvem que hi havia la necròpolis, com així va ser.

El jaciment en conjunt ocupa una superfície d'uns 1.200 m² i es troba delimitat per dos camins, el primer dels quals, el de Sant Feliu de la Garriga, és tan antic com el cementiri, ja que li fa de límit. Els treballs de camp es van endegar i dur a terme la tardor i hivern del 2006-2007 i van consistir en l'excavació i documentació de totes les sepultures fins exhaurir l'àrea funerària. Poc temps després, durant l'execució de les tasques d'obertura de la carretera, se'n van localitzar quatre més a ran i a l'altre costat del vell camí que delimita l'espai funerari pel nord (Grau 2012, 183-188). Amb una darrera excavació l'any 2009, es va explorar totalment l'altra suposada necròpolis del Camp de l'Ylla, la qual cosa va permetre identificar una petita zona cultural i descartar l'existència d'un segon cementiri (Casas/Nolla/Soler 2010, 223-242).

Així mateix, l'excavació de la Vinya del Fuster serví per constatar que tot el conjunt es va veure malmès per les antigues plantacions de vinya que, en molts casos, havien perforat les inhumacions i incineracions que es van anar localitzant. Tot i això, es van poder identificar més de noranta enterraments (36 incineracions i 55 inhumacions, algunes d'elles amb dos, tres i fins a cinc individus), que, tal com ja havíem assenyalat, abasten un període cronològic ampli i coincident amb el d'activitat de Tolegassos, des del darrer terç del segle I aC. fins als últims anys del segle IV, encara que

la major part es daten entre el darrer quart del segle I aC i mitjan segle III. A efectes pràctics, i a causa d'un període d'excavació limitat, es va procedir a la neteja de la primera capa de terra del camp per mitjans mecànics, per continuar la recerca, delimitació i excavació de les sepultures manualment. Per accelerar el lent procés de dibuix planimètric de cada inhumació, es va optar per la fotografia zenital detallada i la restitució posterior al laboratori, a partir dels croquis a escala fets sobre el terreny i les composicions fotogràfiques, de manera que fou possible restituir planimètricament cada capa de cada sepultura, des del seu estat final (coberta), passant per les diverses deposicions d'individus (si es tractava de sepultures múltiples), fins a la base o solera, damunt la qual reposaven les despulles dels difunts (fig. 2).

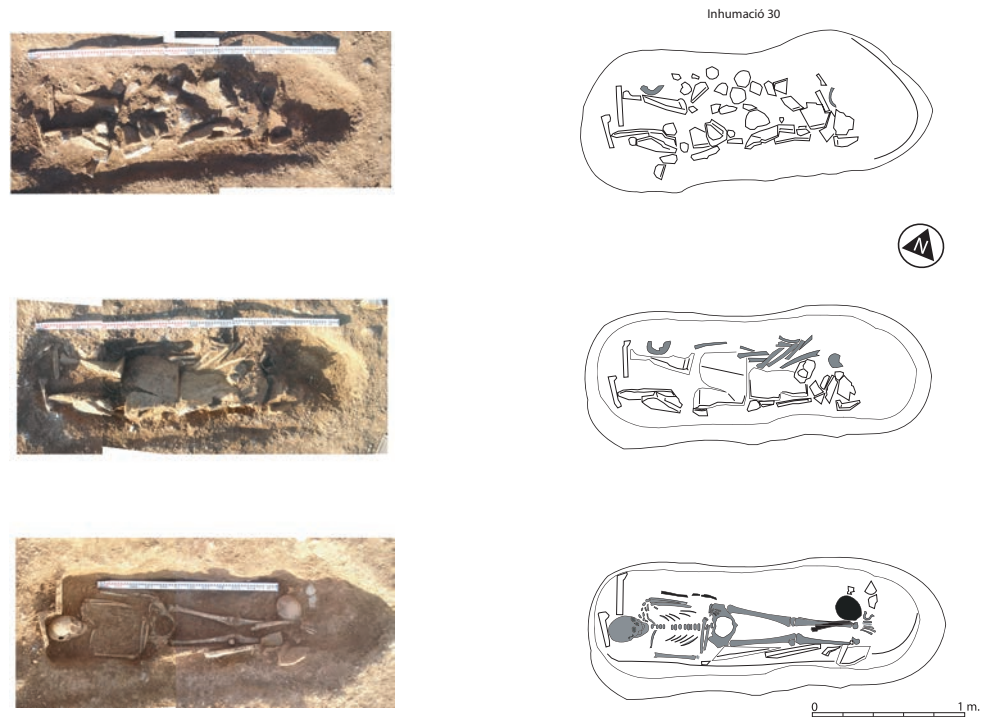

Figura 2. Restitució planimètrica d'una tomba a partir de fotografies zenitals i les dades enregistrades sobre el terreny.

Les cremacions

Un fet inesperat fou la troballa de sepultures de cremació, les quals, en un altre context, haurien passat per ull³. Només gràcies a la seva localització dins el recinte de les inhumacions va fer possible identificar-les correctament i excavar-les de manera adequada. Sense aquest context, quasi totes haurien passat com simples taques de cendres escampades en un camp; algunes, conservant bocins de ceràmica. En realitat, van passar per alt als enterraments del segle III, ja que algunes inhumacions van afectar i destruir cremacions antigues, de les quals ja no se'n conservava el record ni la localització.

A grans trets, doncs, les sepultures amb cremació són molt senzilles i estan constituïdes per forats circulars en forma de cubeta excavats a la roca natural, en els que es van dipositar les cendres i ossos cremats del difunt, poques vegades acompanyats d'una ofrena modesta (una moneda, una petita gerra o una llàntia). Aquestes ofrenes, quan n'hi ha, permeten situar el període en què es va utilitzar el ritus amb cremació des d'entorn l'any 30 aC. fins al 130/150. En total, n'hem identificat 36, i no sembla probable que les destruccions posteriors n'haguessin fet desaparèixer gaires més. Dificilment la necròpolis n'hauria contingut gaire més d'una quarantena (fig. 3).

³ Sobre aquesta qüestió, Nolla/Casas/Santamaria 2005, 247-249; Burch et al. 2013, 199-204.

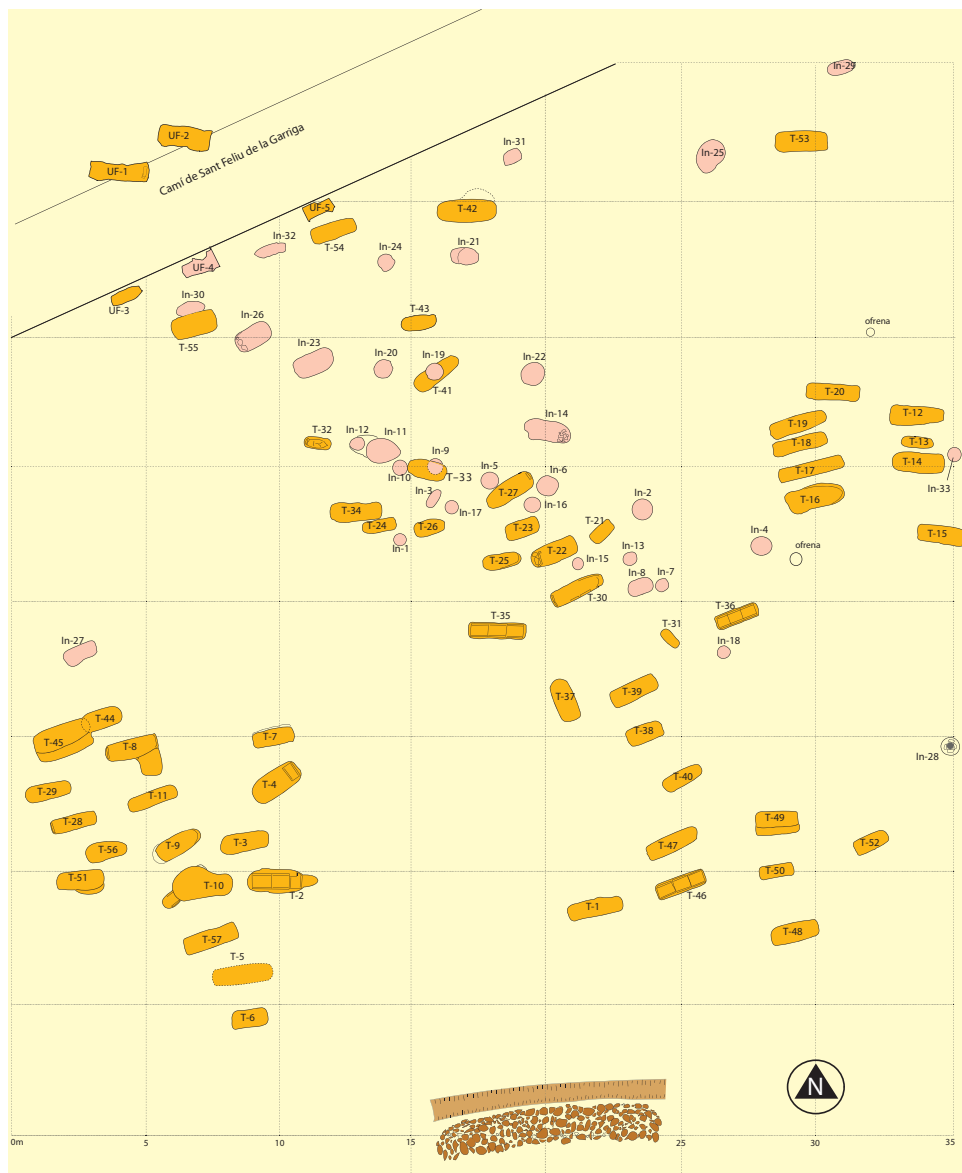

Figura 3. Planta general de la necròpolis. S'assenyalen en color més clar i el prefix "In" les tombes de cremació, i en color més fosc i el prefix "T" les inhumacions.

L'àrea que ocupen és restringida i més petita que la de les inhumacions que es van començar a dipositar a partir del mitjan segle II (potser durant un brevíssim període van coexistir les dues maneres de fer), i queda limitada a la part central de l'àrea funerària. A partir d'una incineració que podríem considerar canònica (urna ceràmica amb ossos al seu interior i les ofrenes al costat, tot plegat protegit amb pedres), situada a l'extrem sud-est de la necròpolis, poc a poc es va anar estenent i obrint-se com un ventall, en direcció a tramuntana, formant un corredor fins arribar al límit del camí de Sant Feliu. Algunes s'aparten d'aquesta zona, cap a llevant o a ponent (cremacions 25, 27 i 29), però la resta s'agrupaven dins aquest espai restringit i no sembla que poguessin haver-n'hi d'altres que haguessin estat destruïdes per les inhumacions, perquè en aquests casos sempre hem trobat les restes de cendres barrejades i materials més antics dins o al costat de les sepultures més recents.

Pel que fa als tipus de deposicions, dins la seva simplicitat podem distingir-ne tres: la sepultura més clàssica (i també la més antiga), formada per una urna de ceràmica reduïda que conté els ossos cremats del difunt, dipositada en un senzill nínxol excavat a la roca natural, protegida per

pedres irregulars posades al seu entorn, amb unes ofrenes modestes (llàntia i unguentari); la sepultura simple, que sovint s'identifica per terres cendroses dipositades en un nínxol circular d'entre 30 i 60 cm de diàmetre i entre 5 i 15 cm de profunditat, en el qual moltes vegades no hi ha res més i, en poques ocasions, una moneda, o una llàntia, o un vas de ceràmica de parets fines, al costat de fragments minúsculs d'ossos cremats i potser alguna peça d'os o de ferro (agulla, clau, etc.). No en sabem res del lloc de cremació, l'*ustrinum*, que hauríem de situar fora de l'àrea, però no massa lluny, en un indret indeterminat (fig. 4).

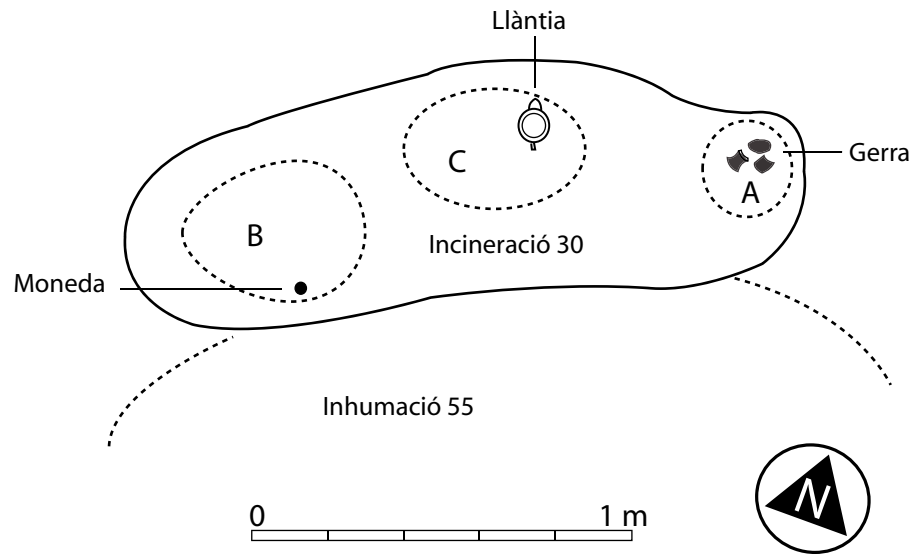

Figura 4. Detall de la incineració 30, amb les diferents restes escampades dins una depressió allargada.

El tercer tipus, poc habitual (només dos casos ben clars), correspon a un *bustum*. La sepultura coincideix amb el lloc de cremació, que esdevingué tomba. Són força més grans que les altres sepultures i tenen forma allargada, amb unes mides semblants a les de les tombes d'inhumació. No presenten cap tret especial, si no és que la sepultura adopta la forma d'una depressió poc profunda (entre 10 cm i 20 cm), de quasi dos metres de llargada i entre 60 cm i 80 cm d'amplada. Tota ella era farcida amb terres més fosques del que és habitual, clarament cendroses, i el fons de la sepultura també havia quedat tacat per aquesta capa grisa, tant si el subsòl era de roca dura o conglomerat i argiles més toves. Les ofrenes, si n'hi havia, es trobaven molt malmeses i no sembla que la seva col·locació seguís cap pauta preestablerta. No obstant això, hem de tenir en compte que es tracta de tombes molt malmeses i alterades pel conreu modern de la finca. Per tant, alguns objectes podrien haver estat desplaçats i destruïts en el decurs dels anys.

En relació a les ofrenes, en general, són escadusseres. Però passa el mateix a la necròpolis d'inhumació, per la qual cosa només podem deduir que era el costum habitual en els habitants de Tolegassos durant el llarg període que va estar actiu el cementiri. En qualsevol cas, de les 36 cremacions, 22 contenien algun objecte que considerariem que formava part de les ofrenes. Si bé unes quantes cremacions no tenien cap ofrena, en les altres no era estrany trobar-hi una moneda (asos d'Empúries o altres més malmesos que semblarien d'època de Trajà), que no serien altra cosa que l'«òbol de Caront» dipositat enmig de les cendres⁴. Algunes vegades, el difunt anava acompanyat d'una llàntia, element simbòlic molt habitual a les sepultures de qualsevol període en el món romà (Cumont 1949,48-49; Toynbee 1993,

⁴ Sobre aquest costum en aquest territori, Nolla et al., 2005, 84-86; Nolla/Casas/Soler, 2012, 39; Burch et al. 2013, 211.

246; Pellegrino 2001, 370). Trobem des de les més antigues, del darrer terç del segle I aC i que, en aquest cas, ens serveix per datar la sepultura amb la qual es va estrenar el cementiri, fins als exemplars primerencs de la llàntia de disc clàssica (Deneauve VIIa), que ens porta cap als primers decennis del segle II i no sembla anar més enllà del 135. En darrer lloc, a part de bocins de ceràmica comuna que aporten poca informació, és relativament habitual trobar vasos de ceràmica de parets fines, de tipologia també limitada, que abasten un període llarg, de gairebé tot el segle I.

Com a elements a part de la ceràmica i l'«òbol de Caront», alguns fragments de vidre deformats per les altes temperatures corresponen a unguentaris dipositats amb el difunt a l'*ustrinum*, igual que sens dubte ho són alguns fragments d'agulla de ferro, que amb tota probabilitat lligaven la mortalla que l'embolcallava en el moment de posar-lo damunt la pira funerària. Alguns claus de ferro, pocs, es poden interpretar, també, com aquells elements màgics que servien per fixar l'ànima del difunt, l'*umbra*, a la tomba on ha de residir per sempre, impedit que pugui interferir en les coses dels vius⁵. En un altre cas, l'objecte que acompanya el difunt (aquesta vegada, potser una dona), era un fus d'os treballat, cremat; un objecte que representaria una activitat que en vida li degué ser pròpia.

Les inhumacions

Les sepultures d'inhumació, que es daten entre mitjan segle II fins a mitjan o segona meitat del segle III (amb una darrera tomba de finals del segle IV), presenten una varietat tipològica més àmplia. Es va trobar des de la modesta inhumació en fossa simple tallada a la roca, amb el difunt disposat al seu interior sense cap acompanyament, fins a la tomba més clàssica, amb les despulles del mort sebollides dins una caixa formada per una base de *tegulae* i coberta amb dues files més de *tegulae* inclinades que, en secció, adopten la forma de triangle. Entremig, totes les variants que es vulguin, fins arribar als vuit tipus bàsics: només amb les teules del fons, o bé només amb les dues inclinades de la part superior; possibles caixes de fusta cobertes amb teules posades horitzontalment; el difunt dipositat a la fossa, només embolcallat amb la mortalla i cobert per una renglera de *tegulae* posades de pla a la part superior de la tomba o, en lloc de teules, pedres per colgar i assenyalar l'indret de la deposició. En una ocasió, una gran llosa de pedra arrencada de l'entorn protegia la meitat inferior de la sepultura. Entremig, totes les combinacions possibles (fig. 2 i 5).

Un darrer tipus de sepultura utilitzat (amb tres exemplars ben documentats), era l'enterrament en àmfora, que correspon a infants o nadons, dels quals no se'n va trobar cap resta a causa de la feblesa dels ossos i l'exagerada acidesa de la terra, que ha provocat, en el cas de la major part dels adults, la pèrdua de gairebé tots els ossos més febles, de manera que només s'han conservat els de les extremitats i el cap, essent difícil poder recuperar la caixa toràcica i gairebé impossible els ossos dels peus, desfets per aquest tipus de terra. Fins i tot, en ocasions, de sepultures d'adults han desaparegut totes les restes òssies, de tal manera que tan sols s'ha trobat la fossa amb l'ofrena o la caixa de *tegulae* sense cap vestigi ossi.

La forma de les fosses individuals d'inhumació variava poc. Normalment es tractava de forats de forma rectangular oberts a la roca natural, habitualment molt dura, orientats cap a l'est-nord-est, amb el cap del difunt a l'extrem oest (però en cinc ocasions era al revés). El que sovint canviava moltíssim era la profunditat de cada sepultura. En un cas extrem, es trobava a ran de terra, just per sota de la terra de conreu, per la qual cosa només s'havien conservat les *tegulae* de la base. Altres vegades, la profunditat arribava fins als 0,80 m (als quals s'ha d'afegir el gruix de la terra superficial del camp). Entre un extrem i l'altre, hi ha tota mena de mides i profunditats.

⁵ Buccellata/Catalano/Pantano 2008, 18; Castanyer, coord. 2003, 49; Beltrán de Heredia 2007, 39-48, amb bibliografia.

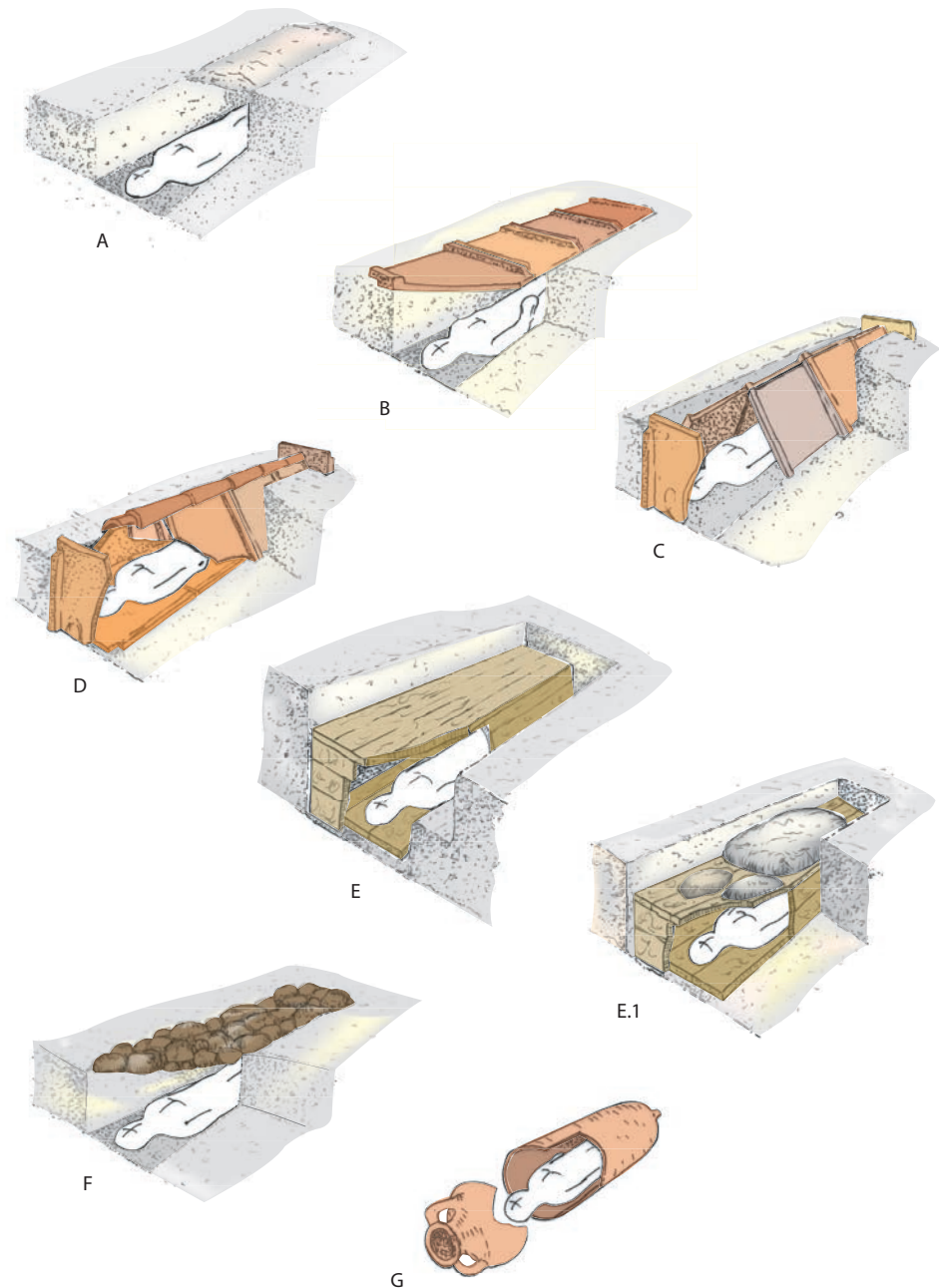

Figura 5. Tipologia bàsica de les tombes d'inhumació de la Vinya del Fuster.

Pel que fa a la disposició general de les sepultures, s'observava una tendència a arrencar-les paral·lelament de nord a sud, possiblement perquè els difunts s'anaven sebollint un al costat de l'altre seguint un ordre, la qual cosa també sembla indicar una successió cronològica per als enterraments, no sempre fàcil de veure a partir de les ofrenes que contenien les inhumacions. De fet, a la banda de tramuntana és on es concentraven les incineracions, cronològicament més antigues, arrencades amb el camí de Sant Feliu de la Garriga, que feia de límit del cementiri.

A partir de la distribució de les sepultures de tota època a la necròpolis, deduïm que durant un període llarg de temps les cremacions van conservar els elements d'identificació i localització originals. Probablement, una simple *tegula* clavada verticalment, o dues *tegulae* posades a doble vessant com una senzilla teulada o, simplement, un bloc de pedra. Això permetia als seus contemporanis veure l'àrea ocupada per les cremacions, des de

les més antigues fins a les darreres, del període 135-150, en què es va començar a generalitzar el costum d'inhumar.

Les primeres sepultures semblen respectar aquesta àrea central de cremacions i s'obren a un costat i altre, com podem veure en el plànol general del cementiri (fig. 1 i 8). A partir de la segona meitat del segle II, poc a poc es va anar perdent el record del cementiri més antic; els senyals de les cremacions van desaparèixer, els vincles que els habitants de Tolegassos dels segles II-III tenien amb els del segle I havien desaparegut o no hi havia constància del lloc que ocupaven les velles sepultures. Recordem que és un fet ben provat que el record familiar del comú dels humans, no va mai més enllà de la tercera generació; després, l'oblit (Nolla/Casas/Soler 2012,193). En definitiva, en superfície i a la vista de tothom, res feia veure que sota terra hi havia un petit cementiri de cremació i, a poc a poc, l'espai va ser ocupat per les inhumacions, algunes de les quals van malmetre les cremacions més antigues.

Pel que fa als difunts, i sense que ho puguem lligar amb cap tipus específic de sepultura, ni amb l'edat o el sexe de la persona, observem unes pautes sobre la manera de disposar el cos dins la tomba, que es repeteixen constantment, a part de dos casos singulars. La postura dels cossos i de les extremitats superiors i inferiors, assenyalen que sempre anaven embolcallats amb una mortalla, que va preservar per sempre la postura rígida en què foren sebollits els difunts. Estirats en decúbit supí, les variacions se centren en la postura dels braços respecte el cos: paral·lels a banda i banda; el dret, l'esquerre o ambdós lleugerament flexionats damunt el ventre o el pubis, etc., fins arribar a les set posicions més normals, a les que hem d'afegir-ne dues més estranyes. En la primera, el cos es va disposar de costat i una mica flexionat, quasi en posició fetal. A la segona, feia l'efecte d'haver estat abocat a la tomba sense massa cura, a menys que la postura en què ens ha arribat sigui conseqüència de moviments i alteracions *post mortem* pel fet que no anava embolcallat amb mortalla.

En diverses ocasions es van excavar enterraments múltiples. No ens referim a tombes familiars, comunitàries, vertebrades dins un espai o monument funerari més complex o més senzill, sinó a simples sepultures en fossa i recobertes amb *tegulae*, de diversa tipologia, dins les quals es van anar sebollint cossos en el decurs del temps. Les restes del primer difunt s'apartaven a un costat per a encabir-hi un altre cos. Al cap d'uns anys, quan les circumstàncies ho requerien, es tornava a obrir la tomba per disposar-hi unes noves despulles.

Figura 6. Inhumació nùm. 20, que contenia les restes d'almenys dos individus.

De vegades, identifiquem fins a cinc individus a la mateixa tomba (fig. 6). No són fets freqüents, segons les dades que posseïm, en aquest territori i que de moment no som capaços d'explicar (Nolla/Casas/Soler 2012, 196). Aquesta pràctica, que estrictament estaria fora dels usos, costums i legislació religiosa de l'època (una tomba és un *locus religiosus* i la seva alteració podia ser perseguida per la llei), no sembla que preocupés massa als veïns de Tolegassos, que adoptaven unes mesures pràctiques, respectuoses amb el difunt anterior i que segurament es duïen a terme de bona fe i qui sap si per unir en la mort, persones que també havien estat unides per vincles familiars en vida. En qualsevol cas, no deixa de ser un fet peculiar i estrany en aquest territori, tant en sepultures d'àmbits rurals com urbans.

El respecte als difunts queda palès en els vestigis de diversos rituals funeraris que es duïen a terme en dies assenyalats, al llarg de l'any. Per una banda, les libacions al costat o damunt la tomba. Malgrat la modèstia del cementiri, vam documentar un complex i, alhora, senzill (per pobre) tub de libacions posat a l'extrem de la tomba, format per una base d'àmfora perforada al centre, col·locada al damunt d'una gerra de ceràmica africana de cuina (forma Hayes 200), la qual estava centrada amb el cap del difunt. La connexió entre l'exterior i el món dels morts era directa i, per tant, podia oferir-se el preuat líquid directament a l'*umbra* que habitava la tomba.

En un cas més complex, al costat de la capçalera de la sepultura es va bastir, a cel obert, una mena de caixa o plataforma de fusta (ho deduïm pels claus i la forma de l'espai), protegida per una *tegula* i unes pedres que deurien envoltar la caixa. A l'interior s'hi van posar un petit ansat de *terra sigillata* clara B i un tupinet de ceràmica africana de cuina Hayes 131. És probable que es tractés d'una altra senzilla instal·lació relacionada amb els àpats i pràctiques periòdiques que es compartien amb l'*umbra* (fig. 7).

En relació amb les ofrenes d'aquest conjunt, una mica més d'un terç de les inhumacions contenien algun material, normalment una petita gerra de ceràmica africana o de ceràmica comuna, o una llàntia i, més esporàdicament, l'«òbol de Caront», una moneda de poc valor i baixa qualitat, que no sempre podem identificar i, per tant, datar. El conreu del camp i la plantació de les antigues vinyes va provocar, en molts casos, o bé la destrucció de les ofrenes o bé la introducció de fragments de ceràmica aliens a les sepultures. Però no sempre aquest fenomen es pot atribuir a causes modernes, ja que l'aprofitament de sepultures en època romana per dipositar-hi un segon o un tercer difunt, que s'ha pogut constatar en diverses ocasions (*supra*), també provocava la pèrdua, trencament o alteració de les petites ofrenes més antigues. Per altra banda, alguns d'aquests fragments també s'hi van dipositar amb les terres utilitzades per colgar les sepultures i no tenen cap relació amb el ritual funerari estricte.

No hi ha una norma clara a l'hora de disposar aquestes ofrenes dins del sepulcre. En els pocs casos que el difunt portava l'«òbol de Caront», tant podia tenir-lo dins la boca com damunt el pit o a la mà. Pel que fa als recipients de ceràmica o vidre, no sabem veure-hi un patró que es repeteixi a cada una de les tombes que contenien ofrenes. Les llànties, tant poden trobar-se al costat del cap com als peus del difunt. Els tupins o ansats de ceràmica africana de cuina Hayes 131 (amb un predomini aclaparador durant els segles II i III), els trobem als peus, al costat de la cintura o al costat del cap (de vegades, dos exemplars). Els plats, escudelles, gerres i altres recipients, ja sigui de ceràmica comuna oxidada, *terra sigillata* clara B o ceràmica africana, comuna i de cuina, es van dipositar de la mateixa manera, sense seguir un model o un patró fix. Segurament, era una qüestió en la que més o menys s'actuava de manera improvisada cada vegada que calia sebullir un familiar.

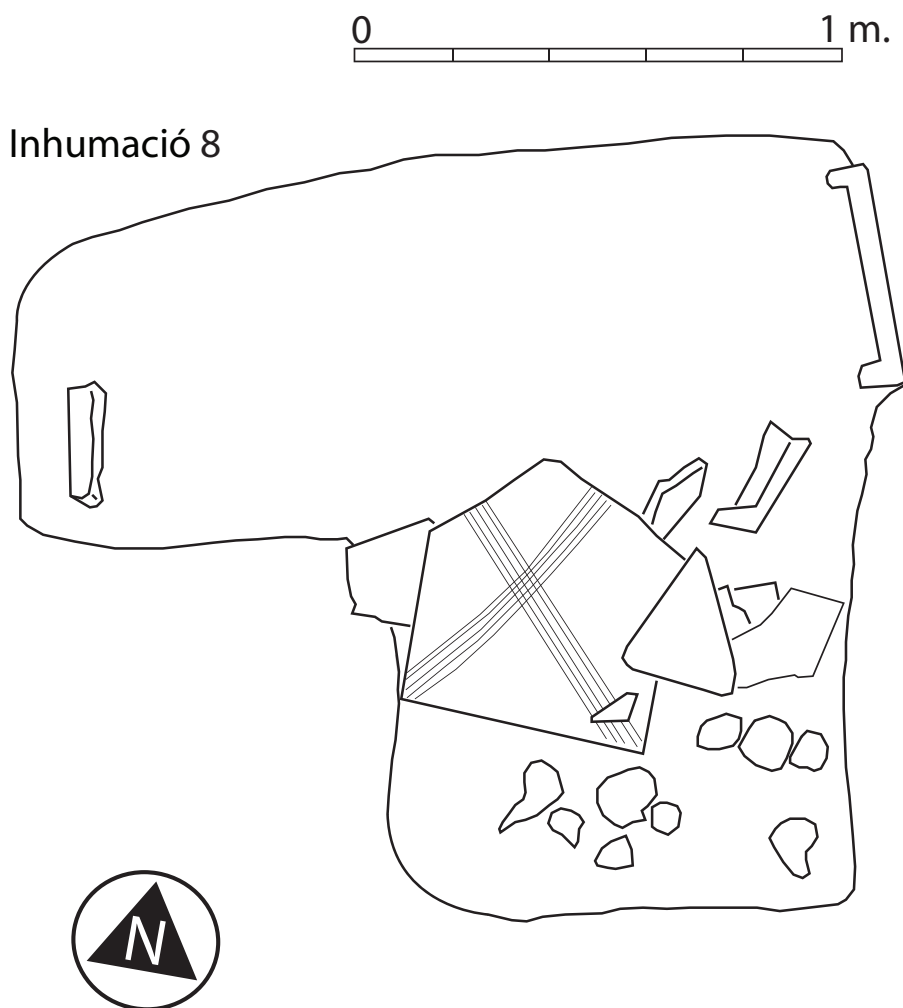

Figura 7. Planta dels dos nivells de la inhumació 8, al costat sud de la qual es va habilitar un espai quadrat amb una caixa que contenia ofrenes i vasos relacionats amb els àpats funeraris i en record del difunt.

Altres objectes s'haurien de considerar com a béns personals i no ofrenes. És el cas dels anells, braçalets i penjolls de bronze, que trobem al dit, al braç o damunt el pit del difunt. I una tercera categoria semblaria que hauria de tenir una lectura diferent, que no acabem de definir del tot. Es tracta de les petxines que esporàdicament han aparegut en alguna inhumació (sempre, només una a cada sepultura). Són peces de mides regulars, d'uns 7 o 8 cm d'amplada, habitualment de *glycimeris*, i que només trobem, segons sembla, en sepultures femenines. En seu significat últim se'ns escapa i no aporten cap dada cronològica, més enllà de constatar la seva absència en la necròpolis de cremació.

En definitiva, encara que el repertori de materials sigui molt ampli i que ens permeti datar les diverses deposicions, resulta molt modest si tenim en compte el nombre de sepultures, moltes de les quals no van contenir mai cap objecte que acompanyés el difunt.

Algunes qüestions a manera de conclusió

No cal dir que l'excavació completa de la necròpolis de la Vinya del Fuster va proporcionar un volum d'informació considerable, que no repetirem, perquè no cal insistir més en qüestions que han estat àmpliament comentades i degudament publicades (Nolla/Casas/Soler 2012). No obstant això, val la pena assenyalar alguns trets que considerem significatius a l'hora d'oferir una visió completa però resumida del jaciment. Probablement, alguns aspectes no deixen de ser anecdòtics, altres no suposen cap novetat en

relació a conjunts funeraris contemporanis localitzats en el mateix territori, però algunes de les dades que hem obtingut amb l'estudi general de la necròpolis i de les restes que contenia, permeten avançar en el coneixement dels costums, el nivell social, les patologies i la composició dels habitants de Tolegassos durant el llarg període en què la vil·la va estar en activitat.

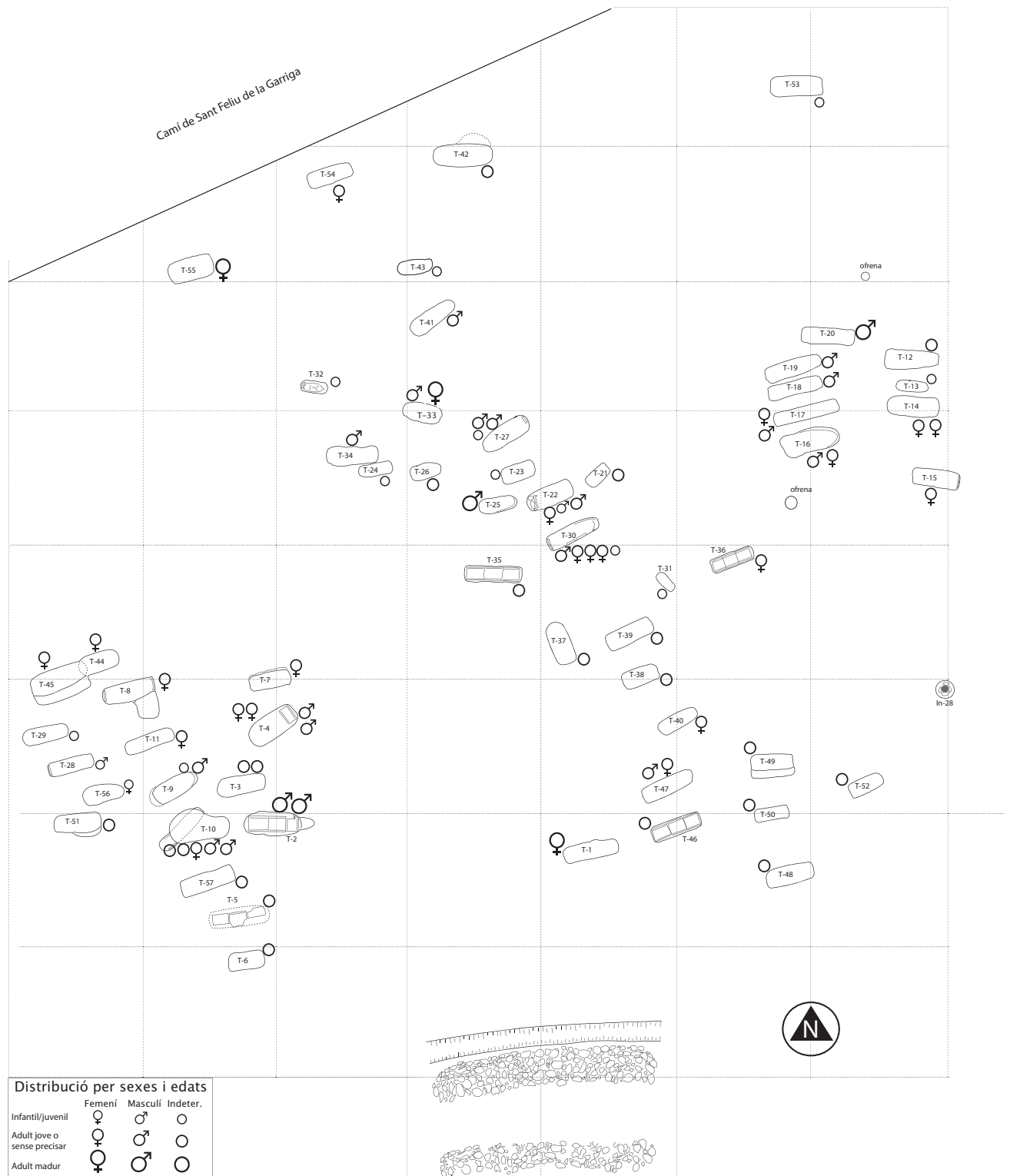
Un primer aspecte que convé ressaltar és el l'abast temporal d'utilització del cementiri que permet observar com en molt pocs altres llocs, el canvi, entre els habitants de la vil·la, del costum de cremar els difunts i enterrar de diverses maneres les cendres al d'inhumar les despulles. No hi ha, en els territoris de les *ciuitates* de la part nord-oriental del *Conuentus Tarraconensis*, cap altre jaciment on podem veure-ho, deixant de banda el registre funerari d'*Emporiae* que respon a un model urbà (Burch et al. 2013, 177-216, especialment, 184-194). En altres temps, no tan llunyans, el pas relativament ràpid d'una manera de fer (cremació) a una altra (inhumació) no havia deixat de sorprendre i s'havia intentat d'explicar de diverses maneres, en considerar que aquesta mena de modificacions significaven importantíssims canvis religiosos i/o filosòfics. Recordem com s'havia insistit en l'expansió i consolidació del cristianisme a l'hora d'explicar-ho. Les coses, ara, es veuen d'una altra manera i cal acceptar que cremació i inhumació no són, sinó, dues cares d'una mateixa moneda, aspectes molt cridaners, però, de poca importància essencial d'un complex ritual (Blaizot et al. 2009, 15-16). Això explica la llarguíssima coexistència en el temps d'aquestes dues maneres d'obrar i la desaparició ràpida de la cremació. Aquest fet sí que demana una explicació que ben probablement té diverses causes, unes més importants que altres.

A la Vinya, a Empúries, coincidint amb altres dades, més disperses, menys contundents, que proporcionen altres jaciments d'aquest territori (Nolla/Casas/Santamaria, curadors, 2005; Nolla/Casas/Soler 2012, 193-194; Burch et al. 2013, 177-216), constatem que la cremació fou objecte de substitució durant la primera meitat del segle II i que a partir del 150 era ja sinó inexistent, residual. Adduir, com es fa de vegades, la influència de les famílies senatorials romanes, de determinats corrents filosòfics o religiosos, se'ns fa difícil de creure. Hi ha algunes altres raons que no sabem destriar en la base, tan ràpida, d'un canvi amb molta menys importància del que, sovint, li hem donat.

Si analitzem, ara, una qüestió tan intrascendent com és l'orientació de les tombes i la posició dels difunts en el cementiri d'inhumació, llevat d'un sol cas, totes les sepultures estaven orientades d'est a oest, sense que notem una preferència a l'hora de disposar el difunt. Tant podia tenir el cap a ponent com a llevant encara que predominen els primers. Això no obstant, és normal veure com al costat d'un individu amb el cap posat a l'oest, n'hi ha un altre a l'inrevés (T17-T18, T24-T34, T44-T45). En aquest aspecte, la cronologia, poc precisa dins un període que pot abastar un lapse de més de cinquanta anys entre unes i altres, no ens sembla motiu suficient per explicar la col·locació del cos d'una manera o l'altra. Tampoc sembla que tingui cap relació amb el sexe del mort ni amb la seva edat. Hi ha de tot i amb totes les combinacions i deduïm, per tant, que, una vegada més, aquesta qüestió responia més a la voluntat de l'encarregat de sebolir el difunt o dels seus familiars, que a cap altra cosa (fig. 8).

Un altre aspecte a destacar és l'aclaparadora modèstia del cementiri. En contrast amb la vil·la, les tombes i els objectes que s'hi van dipositar a manera d'ofrenes eren molt pobres: monedes molt circulades i amb un desgast considerable, llànties inservibles, amb el bec o el disc trencat, gerres sense nansa, etc.). A Tolegassos, en canvi, la riquesa sembla més notable i, per a època augustal, podríem parlar fins i tot de luxe. De cap altra manera podem interpretar les restes de *crustae* provinents d'algun sòl d'*opus sectile*

que ornava alguna cambra o la quantitat ingent de fragments de pintures murals de notable qualitat que, una vegada remodelada aquella primera construcció, van anar a l'abocador per farcir depressions damunt les quals es va bastir l'edifici de mitjan segle I. Pel que fa al període posterior, la quantitat de ceràmica local i d'importació (certament barata, però amb una abundància exagerada), així com molts objectes d'ús i ornament personal (anells, agulles per al cabell, mànecs de mirall, ornaments de bronze,

Figura 8. Planta de la necròpolis d'inhumació, assenyalant el nombre d'individus, edat i sexes de cada sepultura.

etc.), denoten un cert benestar durant el segle II i la primera meitat del segle III, que no es tradueix en la necròpolis. Dóna la impressió que les ofrenes que es dipositaven al costat d'alguns difunts (molts ni tan sols en tenien), responien més a la necessitat de respectar un vell costum que al desig que aquells, a l'altra vida, disposessin de bons objectes quotidians o personals. Eren, només, ofrenes simbòliques i sempre de segona mà, en desús, suficients per complir amb el ritual, per quedar bé (fig. 9).

Figura 9. Vasos de ceràmica comuna i llàntia dipositats com ofrena en una de les inhumacions.

Pel que fa als sexes i edats dels inhumats (no ho podem saber de les cremacions), hi ha de tot i en una proporció equilibrada: des dels infants sebollits dins una àmfora, a altra mainada prepúber enterrada en tombes protegides amb caixa de *tegulae* posades a doble vessant; joves d'ambdós sexes i adults d'edats que ara considerariem poc avançades però que, en el context de l'època, haurièm de veure com a vells de cinquanta anys, afectats per tota mena de nafres i malalties, records d'una vida duríssima i de treball constant. Només en mitja dotzena de casos s'ha pogut establir que es tractava veritablement d'ancians.

Tal com se'ns presenta el conjunt de persones que van ser enterrades al cementiri, podem arribar fàcilment i lògicament a la conclusió que en el decurs dels anys, Tolegassos va estar habitat per una unitat familiar àmplia, amb tres generacions convivint i treballant a l'explotació (avis, pares i fills), potser esporàdicament ajudats per elements aliens al nucli familiar, però integrats a la casa. Això ens porta a concloure que entre mitjan segle II i la segona meitat del segle III, la vil·la va estar ocupada per un promig d'entre 10 i 14 persones, si extrapolen el nombre de difunts i tenim en compte que, a l'antiguitat, el percentatge de defuncions se situaria anualment entorn el 45/50 per mil. Un nombre com aquest, correspondria, com dèiem, a una família *in extenso*.

Per altra banda, la modèstia de la necròpolis i les característiques estructurals i de funcionament de la vil·la de Tolegassos, són bons indicis per intentar esbrinar el nivell social dels seus habitants. D'una banda, el conjunt d'edificis construïts cap a mitjan segle I i que van perdurar amb modificacions més o menys importants fins al darrer quart del segle III, no constituïen una vil·la residencial en sentit estricte. Potser, ni tan sols, una vil·la clàssica que seguiria l'esquema teòric de la *pars urbana*, la *pars rustica* i la *pars fructuaria*. Tot el conjunt era dissenyat per ser efectiu de cara a l'explotació agrícola (sobretot) i ramadera (secundàriament). L'edifici

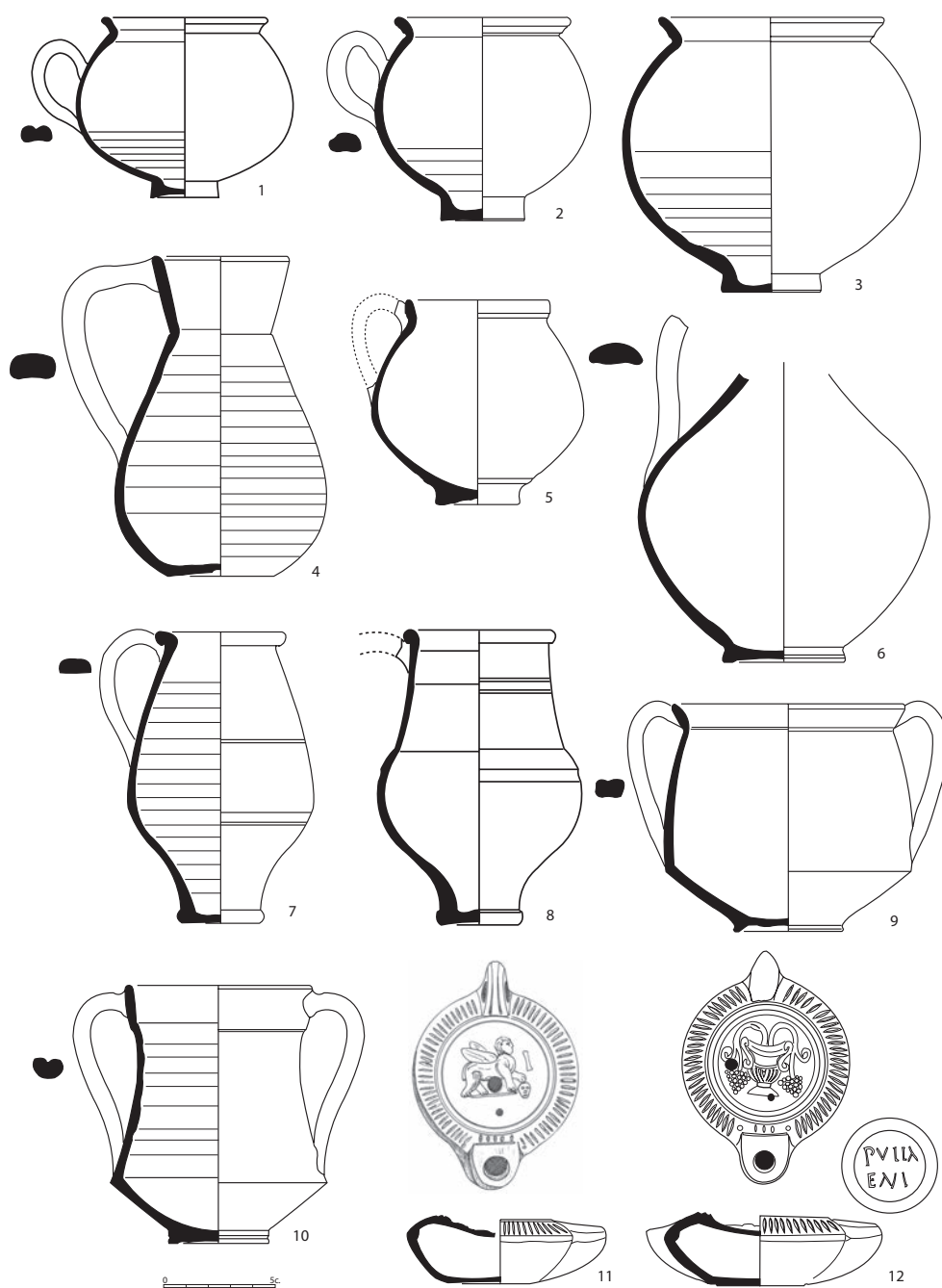

Figura 10. Repertori de vasos més característics de les tombes d'inhumació. 1, 2 i 3: ceràmica africana de cuina; 4 i 5: ceràmica comuna africana; 6, 7 i 8: TS Clara B; 9 i 10: ceràmica comuna oxidada local; 11 i 12: llànties.

destinat a habitatge o allotjament dels estadants adoptava una forma que més recorda una caserna que una residència, amb cambres grans i llargues disposades entorn un pati central, dues cuines (una a cada extrem (nord i sud) de la façana de ponent) i, sobretot, concedint una importància notable als espais destinats als treballs. Així s'explica l'existència d'un gran magatzem de dolia a cel obert, ocupant la major part del pati del conjunt; magatzems i annexos a l'altre extrem i, a partir del segle II, l'habilitació d'un petit taller de forja en una habitació annexa, destinat a la reparació de l'instrumental agrícola i, qui sap, si a la fabricació d'estrus senzills.

En definitiva, es tractava d'una instal·lació dedicada a produir, a obtenir beneficis per a un propietari absent, potser emporità, amb una mà d'obra que podríem qualificar, sense massa dubtes, com a servil. Alguns elements fan pensar que en determinats moments (a les darreries del segle II), va

estar a càrrec d'un llibert. És possible que sempre hagués estat d'aquesta manera i que les persones sebollides a la Vinya del Fuster fossin els membres de les diferents generacions d'una mateixa família. És una qüestió que, ara per ara, no tenim mitjans per aclarir. Hi ha, però, altres indicis que poden ajudar-nos a concretar una imatge més tangible d'alguns dels difunts. En efecte, l'establiment rural de Tolegassos ha proporcionat un conjunt notable d'epigrafia menor («grafitti») que permet llegir amb més o menys dificultats i dubtes una sèrie de noms molts dels quals tenen a veure amb la voluntat d'assenyalar que un atuell, gerra, escudella o got, pertanyia a una persona determinada. N'hi ha uns quants que es daten vers el canvi d'era (*MIRO*⁶, *ICAVIA*⁷ (?), *TVRPIONIS*⁸, ...*ESI SVM*⁹) i uns altres (*IVN(ia) ADITTA PINA*¹⁰, *MAXIMI S(um)*¹¹, *NICENT*¹²), entre el 200 i la segona meitat del segle III. Són noms de dona i d'home, molts d'ells clarament servils, indubtablement gent que hi va viure i hi va treballar i que versemblantment, almenys en algun cas, hi va morir. Si aquest fos el cas, hauríem de convenir que alguna de les despulles identificades podrien correspondre a alguns dels noms documentats. Altrament, aquesta informació semblaria no anar en contra, ans al contrari, de que l'explotació era menada per mà d'obra servil. En tot cas, les nafres, traumatismes i malalties que van patir quasi tots els individus enterrats a la Vinya, independentment de la seva edat o sexe, denoten una vida dura de treball constant, de vegades repetitiu, fins a cert punt arriscat, el qual, si bé mai va ser la causa directa de les defuncions, sens dubte va contribuir a minorar la salut d'aquell col·lectiu. La manca d'higiene en algunes restes queda palesa en la salut dental; algunes infeccions han deixat en seu registre a les restes òssies (infeccions d'oïda, a la dentició, a les mans, etc.).

Per altra banda, són evidents alguns traumatismes que ara considerariem menors, però que en alguns casos va suposar que la persona afectada veïés disminuïdes les seves capacitats laborals (ossos trencats i mal curats, tant a les extremitats com en dits de la mà, etc.), que de vegades es traduïen pel desenvolupament exagerat de l'extremitat sana, damunt la qual es carregava el pes del treball manual; sense comptar, a part, algun cas de coïxesa per infeccions contretes durant la infantesa, la qual cosa va suposar una minusvalia dolorosa que requeria una atenció constant per part dels familiars. Més enllà de les anècdotes particulars, el conjunt està format per casos diversos que il·lustren una societat amb una salut precària, bàsicament a causa de les condicions de treball i d'una alimentació deficient.

Bibliografia

- BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2007, La via sepulchralis de la plaza Villa de Madrid. Un ejemplo de ritual funerario durante el Alto Imperio en la necrópolis occidental de Barcino, *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, 3, Barcelona, 12-63.

- BAIZOT, F. 2009, Rites et pratiques funéraires à Lugdunum, *L'archéologie et la mort. Rites funéraires à Lugdunum*, a cura de Ch. Goudineau, Lió-París, 155-185.

- BUCCELLATA, A., CATALANO P., PANTANO, W. 2008, Le site et la nécropole de Castellaccio, *Rome et ses morts. L'archéologie funéraire dans l'occident romaine. Les Dossiers de l'Archéologie*, 330, Dijon, 14-19.

- BURCH, J., CASAS, J., CASTANYER, P., COSTA, A., NOLLA, J. M., PALAHÍ, LL., SAGRERA, J., SIMON, J., TREMOLEDA, J., VARENNA, A., VIVÓ, D., VIVO, J. 2013, *L'alt imperi al nord-est del Conuentus Tarraconensis. Una*

⁶ Sobre aquest grafit, Casas 1989, 116; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 82, 164, lám. LXVI.

⁷ Sobre aquest grafit, Casas 1989, 116; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 81, 163-164, lám. LXVI.

⁸ Sobre aquest grafit, Casas 1989, 116; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 83, 164, lám. LXVI.

⁹ Sobre aquest grafit, Casas/Nolla 1993, 89; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 85, 165, lám. LXVII.

¹⁰ Sobre aquest grafit, Casas et al. 1990, núm. 512, 258-259; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 84, 165, lám. LXVII.

¹¹ Sobre aquest grafit, Casas/Nolla 1993, 89; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 86, 165-166, lám. LXVII.

¹² Sobre aquest grafit, Casas 1989, 145; Fabre/Mayer/Rodà 2002, núm. 80, 163, lám. LXVI.

visió de conjunt, Girona.

- CASAS, J. 1989, *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*, Girona (Sèrie Monogràfica 10).

- CASAS, J., NOLLA, J. M. 1993, *L'abocador oriental de la vil·la de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, Girona (Estudis Arqueològics, 1).

- CASAS, J., NOLLA, J. M., SOLER, V. 2010, Les sitges ibèriques del Camp de l'Ylla (Viladamat, Alt Empordà), *Cypsela*, 18, Girona, 223-242.

- CASAS, J., SOLER, V. 2003, *La villa de Tolegassos. Una explotació agrícola de època romana en el territori de Ampurias*, Oxford (BAR International Series, 1101).

- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M., TREMOLEDA, J. 1990, *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*, Girona, 1992 (Sèrie Monogràfica 12).

- CUMONT, F. 1949, *Lux perpetua*, París.

- FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. 2002, *Inscriptions romaines de Catalogne. V. Supplément aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*, Paris.

- GRAU, J. 2012, 8. La descoberta de cinc tombes més del jaciment de la Vinya del Fuster, Post mortem. *La Vinya del Fuster: l'espai funerari de la uilla de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, Girona, 183-188.

- NOLLA, J. M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.

- NOLLA, J. M., CASAS, J., SANTAMARIA, P. (curadors) 2005, In suo fundo. *Els cementiris rurals de les antigues ciuitats d'Emporiae, Gerunda i Aquae Calidae*. Estudi General, 25, Girona.

- NOLLA, J. M., CASAS, J., SANTAMARIA, P. (curadors) 2005, Conclusions, In suo fundo. *Els cementiris rurals de les antigues ciuitats d'Emporiae, Gerundae i Aquae Calidae*. Estudi General, 25 a cura de J. M. Nolla, J. Casas i P. Santamaria, Girona, 247-262

- NOLLA, J. M., CASAS, J., SOLER, V. 2012, Post mortem. *La Vinya del Fuster: l'espai funerari de la uilla de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, Girona.

- NOLLA, J. M., CASAS, J., SANTAMARIA, P., OLIART, C. 2005, La necròpoli oriental del Collet de Sant Antoni, In suo fundo. *Els cementiris rurals de les antigues ciuitats d'Emporiae, Gerundae i Aquae Calidae*. Estudi General, 25 a cura de J. M. Nolla, J. Casas i P. Santamaria, Girona, 11-103.

- PELEGRINO, A. 2001, Le culte des morts et les rites funéraires dans le monde romain, *Ostia, port et porte de la Rome antique*, a cura de J.-P. Descoedres, Gèneve, 267-272.

- TOYNBEE, J. M. C. 1993, *Morte e sepoltura nel mondo romano*, Roma.